

ABDÜLKERİM RUHÎ EFENDİ ve ŞEHÂDETÜ'L-HAKK ADLI ESERİ

Ali BOLAT*

Özet

Bu makalede, Üçüncü Devre Melâmîliğinin önemli simalarından Abdülkerim Ruhî Efendi'nin görüşleri, onun Şehâdetü'l-Hakk adlı eseri ışığında incelenmektedir. Burada, öncelikle onun Ekberî gelenek içerisindeki yeri ele alınmış ve şeyhi Muhammed Nuru'l-Arabî'nin tesiri de değerlendirilerek eserin neşri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülkerim Ruhî Efendi, Melâmîlik, Vahdet-i Vücûd, İlah-ı Mu'tekad.

Abdulkerim Ruhî and His Work Shahâdath Al-Haqq

Abstract

In this article, one of the outstanding personalities of the Third Period Malâmîyya, Abdülkerim Ruhî and his thoughts are analyzed in light of his work called Shahâdath al-Haqq. For this purpose, firstly, it is discussed his place in the tradition of Akbariyya, secondly, evaluated the effect of his sheikh Muhammad Nûr al-Arabî on him, thirdly and lastly, his work is translated from Ottoman Language into Turkish.

Key Words: Abdülkerim Ruhî, Malâmîyya (Path of Blame), Unity of Being, Believed God.

I. Giriş

Muhammed Nûru'l-Arabî'ye (ö. 1305/1887) nisbetle Harîrîzade'nin, Nakşibendîliğin Müceddidiyye kolunun bir şubesi olarak takdim ettiği Melâmîyye-i Nûriyye ya da ortaya çıktığı III. hicrî asırdan itibaren Horasan'dan Anadolu ve Balkanlar'a intikal eden melâmet düşüncesinin son aşaması olduğunu belirttiği Üçüncü Dev-

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, ali_bolat@yahoo.com.

re Melâmîliği,¹ günümüz Melâmîliğinin esasını teşkil eder. Melâmiyye-i Nûriyye daha ziyade İstanbul, Batı Anadolu ve Rume-
li'de yayılmış, bu dönem Melâmîliğinde tamamen Muhammed
Nûru'l-Arabî'nin fikirleri hakim olmuştur. Böylelikle melâmet dü-
şüncesi tarikatlar üstü bir meşreb olmaktan çıkıp tamamen müstakil
bir tarikat halini almış; Usturumca, Selanik, Doyran, Köprülü, Tik-
veş, İştîp, Prizren, İsnefçe, Üsküp, Manastır ve İstanbul'da Melâmî
tekkeleri kurulmuştur. Daha ziyade Üsküp ve civarında ikamet eden
Muhammed Nûru'l-Arabî, gerek zaman zaman İstanbul'a yaptığı
seyahatleri esnasındaki doğrudan temasları, gerekse halifeleri vası-
tasıyla dolaylı bir şekilde İstanbul'un bürokrat ve aydın tabakası
üzerinde etkili olmuş ve çok sayıda müntesibi olmuştur. Muham-
med Nûru'l-Arabî'nin icazet verdiği veya etkilediği önde gelen şahıs-
lar arasında Harîrîzâde (ö. 1299/1882), Mirefteli Abdullah Hulusi
Efendi (ö. 1302/1884), Abdurrahim Fedâî (ö. 1303/1885), Ali Urff
Efendi (ö. 1305/1887), Faik Mehmed Bey (ö. 1319/1901), İştîpli
Salih Rıfat (ö. 1326/1908), Abdülkerim Ruhî Efendi (ö.
1326/1908), Ahmed Amiş Efendi (ö. 1338/1920), Bursalı Mehmed
Tahir (ö. 1926), Hacı Maksud Efendi (ö. 1929), Babanzade Ahmed
Naim (ö. 1934), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), İsmail Saib Şencer
(ö. 1940), Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun (ö. 1941) ve İsmail
Fennî Ertuğrul (ö. 1946) gibi şahsiyetler sayılabilir. Bu durum dik-
kate alındığında Osmanlı'nın son döneminde Muhammed Nûru'l-
Arabî'nin tesiri açık bir şekilde görülmektedir. Bu makale, Muham-
med Nuru'l-Arabî'nin anılan halifelerinden Abdülkerim Ruhî Efendi
ve onun Şehâdetü'l-Hakk adlı eserini konu edinmektedir.

34 | db

II. Abdülkerim Ruhî Efendi'nin Hayatı

Üçüncü Devre Melâmîliğinin İstanbul'da yaygınlaşmasında
önemli katkıları bulunan isimlerden biri de Abdülkerim Ruhî Efen-
di'dir. İstanbul doğumlu olan Abdülkerim Ruhî Efendi Enderun'da
eğitim görmüş, daha sonra oradan ayrılıp tütüncülük ve arzuhalcı-
lık ile uğraşmış, bilahare tasavvuf ile ilgilenmiştir. Hayatı hakkın-
daki malumatımızın büyük ölçüde Abdülbaki Gölpınarlı'ya dayandığı
Abdülkerim Ruhî Efendi, Şehremini'nde Pazar meydanındaki Rıfâî
Tekkesi ve Mevlanakapı'daki Tarsus Rıfâî Tekkesi şeyhliği yapmakta
olan Ahmed Sâfi Efendi'ye (ö. 1310/1892) intisab etmiş, kendisin-

¹ Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-
Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 432, III, vr. 140b-148a.

den Rıfâî tarîkı üzere hilafet almıştır.² 1288/1871 yılında da şeyhi Ahmed Sâfî Efendi ile birlikte, aralarında Şeyhülislam Ahmed Muhtar Efendi (Molla Bey), Mirefteli Abdullah Hulusi Efendi, Evkaf Müfettişi Hacı Tevfik Efendi, Mısır Mollası Kamil Efendi gibi zevatın da bulunduğu bir grup ile birlikte, Harîrîzâde Kemaleddin Efendi'nin yalısında, Şeyhülislam Molla Bey'in davetiyle oğlu Şerif Efendi ile birlikte İstanbul'a gelen Muhammed Nûru'l-Arabî'ye intisab etmiştir. Muhammed Nuru'l-Arabî, Rumeli'ye döndükten sonra Abdülkerim Ruhî Efendi muhtelif tarihlerde iki defa yanına gidip kendisiyle görüşerek nihayet Melâmî hilafeti almıştır. Abdülkerim Ruhî Efendi'nin, Muhammed Nuru'l-Arabî'den icazetli olduğunu aktaran Gölpınarlı'nın verdiği bu malumata, Muhammed Nuru'l-Arabî ile Abdülkerim Ruhî Efendi'nin karşılaşmasına vesile olan Harîrîzâde'nin (ö. 1299/1882) Tibyân'ında, Muhammed Nuru'l-Arabî'ye dair bir menâkıbnâme kaleme alan Bursalı Mehmed Tahir'in Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nuru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye'sinde ve Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929) Sefîne-i Evliyâ'sında rastlayamıyoruz. Yalnız, Bursalı Mehmed Tahir'in anılan eserinde Muhammed Nuru'l-Arabî'nin hulefasından Abdurrahim Fedâî, Harîrîzâde Seyyid Kemâleddin Efendi, Filintazâde Hâce Mahmud Efendi, Manastırlı Hacı Ahmed Baba, Ali Urffî Efendi, Mirefteli Hâce Abdullah Efendi ve Hacı Süleyman Bey zikredildikten sonra, "...Daha bunlara mümasil otuzu mütecâviz fudalâ ve urefâ ile pek çok tâlibîn-i râh-i hakikat âb-ı zülâl-i irfanlarıyla sîrâb olmuşlardır." diyerek sâir hulefâsının da bulunduğu işaret edilmektedir.³ Abdülkerim Ruhî Efendi, Muhammed Nuru'l-Arabî'nin emriyle Şehremini'ndeki Rıfâî Tekkesi'yle Tarsus Rıfâî Tekkesi şeyhliğini yürütmekte olan Ahmed Sâfî Efendi'den Tarsus Tekkesi'nin şeyhliğini alıp meclis-i meşayih tarafından kendisine tefvîz ettirerek haftadan haftaya zahiren bir Rıfâî mukabelesi yapmak şartıyla Melâmîliği neşre başlamıştır.⁴

Müntesiblerinin bir hayli fazla olduğu bildirilen Abdülkerim Ruhî Efendi'nin gerek müridanı ile gerekse kendisiyle alakalı olmak üzere lakayd tutum ve davranışlar içerisinde buldukları, zahire aykırı davranışlar sergiledikleri yönündeki şikayetler nedeniyle Bur-

² Zâkir Şükrü Efendi, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih (I)", neşr. Şinasi Akbatu, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. IV, sayı: 4, 1980, s. 72.

³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nuru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, Külliyyât-ı Melâmiyye içinde, İSAM Ktp., nr. 82588, s. 476.

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri yayıncılık, İst. 1992, s. 318.

sa'ya sürgün edilmiştir (1318/1901). Bursa'da beş sene zorunlu olarak ikamet eden Abdülkerim Ruhî Efendi'nin son zamanlarında biraz bunama geçirdiğini, bu nedenle de zaman zaman muvazenesizlikler gösterdiğini kaydeden Gölpinarlı'ya göre 1323/1906 yılında 65 yaşlarında iken Bursa'da vefat etmiştir.⁵ Tabibzade ise Abdülkerim Ruhî Efendi'nin vefat tarihinin 1326 olduğunu belirtmektedir.⁶

Bandırmalızade 1305/1887'de kaleme aldığı Mecmua-i Tekâyâ'sında aynı tarihte Tarsus Tekkesi şeyhliğinin Abdülkerim Ruhî Efendi tarafından yürütüldüğünü ifade etmektedir.⁷ Şeyhin ömrünün yaklaşık son 5 yılını Bursa'da geçirdiği de düşünülürse Abdülkerim Ruhî Efendi'nin Tarsus Tekkesi şeyhliğini uzun bir süre (yaklaşık 30 yıl) yürüttüğü ifade edilebilir.

Mezarı Tarsus Tekkesi hazîresinde bulunan Abdülkerim Ruhî Efendi'nin Bursa'da hilafet verdiği Yakub Efendi ismindeki bir zatın başka İstanbul'da Kantarcı Aziz Baba (ö. 1344) ve Terlikçi Salih de (ö. 1341) bilinen diğer hulefasındandır.⁸

36 | db

Abdülkerim Ruhî Efendi'nin, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ni-yazî-i Mısırî Şerhine yapmış olduğu zeylden başka Şehâdetü'l-Hakk isminde melâmî ve vücûdî neşveye dair küçük bir risalesi bulunmakta olup, ayrıca "Ruhî" mahlasıyla tevhidî görüşlerini terennüm ettiği şiirler de kaleme almıştır.⁹

III. Abdülkerim Ruhî Efendi'nin Şehâdetü'l-Hakk Adlı Eseri

Bu risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4343, vr. 29b-32b'de kayıtlıdır. Dili Osmanlıca olan risalede bir istinsah kaydı olmamakla birlikte, başlığında yer alan "...Efendimiz, Mürşidimiz Şeyh Abdülkerim Ruhî el-Melâmî..." ifadesine bakılırsa eserin

⁵ Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 318.

⁶ Zâkir Şükrü Efendi, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî (I)", s. 72.

⁷ Bandırmalızade Ahmed Münib, *Mecmua-ı Tekâyâ*, İst. 1307, s. 4.

⁸ Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 318, 320, 322.

⁹ Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 318; Baki Yaşa Altınok, *Hacı Bayram Velî Bayramîlik Melâmîler ve Melâmîlik*, Ank. trs., s. 254. Şeyhin, Rûhî mahlasıyla yazdığı, Melâmî, taht-ı kenzin matla'ı manayı insandır
Melâmî, hubb-i zâtin mahzarı mahbûb-i yezdândır
Melâmî, tâifân-ı kudsiyâna kiledir câna
Melâmî, ehl-i vicdana muallâ arş-ı Rahmândır.
beyitleriyle başlayan bir de manzumesi bulunmaktadır. Bkz. Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 318.

Abdülkerim Ruhî Efendi'nin bir sohbetinin metin haline getirilmesiyle vücuda geldiği söylenebilir. Risalenin sonundaki kayda göre 1317/1900 yılında, yani Abdülkerim Ruhi Efendi'nin, Tarsus tekkesi şeyhliğinin son dönemleri esnasında kaleme alınmış olmalıdır. Eserin kaleme alınmasının akabinde gerçekleşen sürgün kararından hareketle Abdülkerim Ruhî Efendi'nin, bu risalesinde dile getirilen özellikle ilah-ı mu'tekad anlayışının etkili olması muhtemeldir.

Bu risalede kelime-i şehadet vahdet-i vücûd merkezinde yorumlanmış, bu çerçevede özellikle iki husus üzerinde durulmuştur: İlah-ı Mutlak-İlah-ı Mu'tekad ve Hakikat-i Muhammediyye. Mutlak varlığı zatı itibarıyla âlemden münezze gören bu anlayış, Tanrı-âlem münasebetini zatın isim ve sıfatları ile âlemde mündemiç olduğu, bu irtibatı Hakikat-i Muhammediyye ile gerçekleşen tecellîler ile izah etmektedir.

Sufilerin Tanrı tasavvurundaki en önemli ve özgün konu, hiç kuşkusuz ki "İlah-ı Mu'tekad"dır. İlah-ı mu'tekad, "Ben kulumun bana dair zannı üzereyim" anlamındaki bir hadisten¹⁰ türetilen bir kavramdır ve sufilerin İslam düşüncesindeki Tanrı anlayışlarına yaptıkları en önemli katkılardan biri bu bağlamda dile getirdikleri düşünceler sayılabilir. İlah-ı mu'tekad, insanın kendine göre bir Tanrı anlayışı belirlemesi demektir. Bu durumda bilgi kaynağı vahiy bile olsa, onu yorumlayan ve ondan hükümler çıkartan insandır. Üstelik insan kendi değer yargılarına göre hükümler verir ve Tanrı'yı da bu değer yargılarına göre tasavvur eder. Bu durumda ilah-ı mu'tekad, insanın inancındaki ilah demektir.¹¹

İlah-ı mutekadı ortaya çıkaran, insanın bilgi araçlarının sınırlılığı ile mutlak varlığın kuşatılamaz ve nâ-mütenahiliği arasındaki çelişkiyi anlatan karanlık bir odada fili tanımlayanların durumu ilginç bir örnektir.¹² Bu bahis Mesnevî'de şu şekilde geçer:

Hind'den gelme bir fil, karanlık bir yere konmuştu. Halk onu seyretmek için o karanlık ahıra geldiler. Karanlıkta bir şey göremeyince, elleriyle azasına dokunmaya başladılar. Birisi hortumu tutup, "Bu hayvan oluğa benziyor" dedi. Bir diğeri filin kulağını tutmuştu, onu yelpazeye benzetti. Biri de aya-

¹⁰ Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb vd., el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1400, IV, 404 (Tevhid, 35, h.no: 7505).

¹¹ Ekrem Demirli, "İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükmünün Birleştirilmesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, 2008, s. 39.

¹² Ekrem Demirli, *Ibnü'l-Arabî Metafizîği*, Sufi kitap, İst. 2013, s. 219.

ğına rastlamıştı. “Fil, bir direk gibidir” dedi. Biri filin arkasına el sürdü. “Fil, bir tahta benziyor” dedi. Herkes bu şekilde tarif edip onu kendi zannınca anladı. Görüşleri yüzünden sözler muhtelif oldu. Birinin dal dediğine öbürü elif dedi. Herkesin elinde bir mum olsaydı, sözlerindeki farklılık ortadan kalkardı.¹³

Buradan anlaşılmaktadır ki, Zât-ı İlahiyye her türlü nisbetten mücerred, her sıfattan münezzehten olan, dolayısıyla bilginin de konusu olmayan Müteâl; ikinci olarak da kendisine sıfatlar nisbet edilebilen, tanımlanabilen, âlemde mündemiç olmak üzere iki yönü hazirdir. İnançlara konu olan, Zât-ı İlahiyyenin bilgiye konu olan yönüdür. Bu, insanların istidad ve ilmi ile bir tanrı tasavvuru oluşturur ki bu ilah-ı mu'tekaddir. İbn Arabî bu hususu açıklarken bilinebilir bir Tanrı tasavvurunu ifade etmek üzere “ilah-ı mu'tekad”, Tanrı'nın zat itibarıyla bilinemezliğini ifade etmek üzere de “ilah-ı mutlak” tabirini kullanır:

İnançların ilahı tanımlara gider. O, kulun kalbinin kendisini sığdırdığı ilahıdır. Çünkü Mutlak İlah'ı hiçbir şey sığdıramaz.¹⁴

38 | db

Buna göre ilah-ı mutekad, kulun akıl veya taklid gücünün yaratıp kalbine sığdırdığı Allah suretidir. O Allah için bir nitelik suretidir; her insan, bilgisi ve gücü ölçüsünde onu kalbinde barındırır. “Yere göğe sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım” hadis-i kudsîsi de¹⁵ bu manada ele alınır. İbnü'l-Arabî, her insanın Rabbine dair bir fikrinin olması gerektiğini düşünür. Her insan bu fikir sayesinde Allah'a yönelir ve onda Rabbini arar. Allah'a dair kulda bulunan şey sadece surettir. İşte insan taptığı ilahının suretini oluşturduğunda bu ilah, başka bir ifadeyle suret, ilah-ı mutekad diye isimlendirilir.¹⁶ İbn Arabî'ye göre Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) “Suyun rengi kabının rengidir” sözü de bu manada değerlendirilmiştir.¹⁷

Ekberî geleneğin sadık takipçilerinden Muhammed Nuru'l-Arabî de bu yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre Zât-ı Mutlak hiçbir

¹³ Mevlana Celaleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, ter. Süleyman Nahîfî, sad. Âmil Çelebioğlu, Timaş yay., İst. 2011, s. 304-305 (c. III, beyt: 1265-1271273).

¹⁴ Muhyiddin b. Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, ter. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İst. 2008, s. 246.

¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, trs., II, 1364.

¹⁶ Suad el-Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, ter. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İst. 2005, s. 361.

¹⁷ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 245.

şekilde mukayyed olmayıp bir bilginin objesi değildir. Bu mertebeye “Ehadiyyet” adını veren Muhammed Nuru'l-Arabî, Tanrı-âlem münasebetini ilahî isim ve sıfatlar ile kurar ve bu sayede insanların zihnindeki bilinebilir bir Tanrı tasavvurunun bu suretle gerçekleştiğini ifade eder. Ancak bu tasavvur Mutlak Zât'ı kuşatıcı bir tasavvur olmaktan uzaktır.¹⁸

Abdülkerim Ruhî Efendi de bu risalesinde konuyla ilgili olarak “ilah-ı mu'tekad”, “ilah-ı mukayyed” ve “ilah-ı mec'ûl” tabirlerini kullanmaktadır.

İlâh-ı mukayyedler ki bilcümle erbâb-ı edyân ve ashâb-ı efkâr
tarafından ma'bûd ittihâz edilen ilâh-ı mec'ûller vücûhât-ı
ilâhiyyeden gerçi bir vech-i hâssı olduğu hakîkatte muhakkak
ve müsellemler ise de...¹⁹

İnsanların zihinlerinde oluşturdukları Tanrı tasavvurları zahirî birbirleri ile çelişik gibi görünse de ve bu durum sair tasavvurları nefyetmeye sevk etse de her bir tasavvurun bir hakikat yönü olduğunu ifade eden Abdülkerim Ruhî Efendi en mükemmel tasavvurun gerçek tevhid ehli olan Hz. Muhammed'in yolundan giden Muhammedîler'e ait olduğunu ifade eder. Çünkü onlar hem tenzihi ve hem de teşbihi hakkıyla câmidirler.²⁰ Buradan hareketle Abdülkerim Ruhî Efendi Hakikat-i Muhammediyye ile irtibat kurarak bu kemâl vasfını evrenin kurucu ilkesi olarak görür.

Bütün güzel isimleri kendisinde barındıran ve ilk taayyün ile birlikte olan, zâtı, İsm-i A'zam'ı, Muhammedî gerçeği ifade etmek üzere kullanılan Hakikat-i Muhammediyye fikrine ilk olarak Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de (ö. 283/896) rastlanmaktadır.²¹ Zira o, Allah'ın, Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ifade etmiştir.²² Bu anlayışa göre Hz. Peygamber'in maddî ömrünün dışında ayrı bir gerçekliği daha vardır. Allah'tan başka hiçbir varlık olmazken ilk olarak Hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün mahlukat da bu hakikatten ve onun için vücuda getirilmiştir. Yani âlemin var olma

¹⁸ Muhammed Nuru'l-Arabî, *Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 240, vr. 52b.

¹⁹ Abdülkerim Ruhî Efendi, *Şehâdetü'l-Hakk*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, nr. 4343, vr. 30b.

²⁰ Abdülkerim Ruhî Efendi, *Şehâdetü'l-Hakk*, vr. 31a.

²¹ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985, s. 95.

²² Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, nşr. Muhammed Bedrüddin en-Na'sânî el-Halebî, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1326/1908, s. 15, 62.

sebebi de Hakikat-i Muhammediyye'dir. Dolayısıyla Vücut-u Mutlak'ın ilk taayyün ettiği mertebeye (taayyün-ü evvel) Hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Vücut-u Mutlak açısından bakıldığında bu mertebe aynı zamanda varoluşun da başlangıcıdır. Yani Hakikat-i Muhammediyye Zat-ı Mutlak'ın lâ taayyün mertebesinden kendindeki özellikleri bilme mertebesine inmeyi ifade eder.²³

Bu anlayışa göre Hz. Peygamber'in nuru insanlığın manevî basasıdır. "Allah'ın ilk yarattığı şey, benim nurumdur" hadisi²⁴ de bu manada değerlendirilir. Bu nur ilk olarak Hz. Âdem'de tecellî edip, daha sonra diğer peygamberlere intikal etmiş olup, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi ile de karar kılmıştır.²⁵ Bu konuda İbn Arabî şöyle demektedir:

Âdem'den son peygambere kadar her nebi, topraktan yaratılışı gecikmiş olsa bile son peygamberin bilgi kandilinden alır. Çünkü Hz. Peygamber (bedeni var olmasa bile) hakikatiyle mevcuttur. Bu durum, "Hz. Peygamber'in, "Âdem henüz suyla toprak arasındayken ben peygamberdim" hadisinin²⁶ anlamıdır.²⁷

Hz. Muhammed bu insanlık türündeki en yetkin varlıktır. Bu nedenle yaratma eylemi onunla başladığı gibi yine onunla bitecektir.²⁸

Muhammed Nûru'l-Arabî'ye göre de Mutlak Zât "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim" hadis-i kudsisinde²⁹ ifade edildiği vechile ilk olarak Hakikat-i Muhammediyye ile tecellî etmiştir. Muhammedî Nur ilk yaratılan varlık olduğu gibi mahlukâtın zuhurunun nedeni de odur.³⁰ Âlemi bir fanusa benzeten Muhammed Nûru'l-Arabî, fanusun içindeki mumu Nur-u Muhammedî olarak niteler.³¹ Mutlak Zâtın ve sıfatlarının mazhar-ı tâmmı olan Hakikat-i Mu-

²³ Mehmet Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", *DİA*, XV, İst. 1997, 179-180.

²⁴ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, 4.baskı, Beyrut, 1985, I, 265-266.

²⁵ Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", 180; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşünce de İnsan-ı Kâmil*, Kaknüs yay., İst. 2010, s. 77.

²⁶ Şemüddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehavî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ ale'l-Elsine*, nşr. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 332, h.no: 842.

²⁷ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 50.

²⁸ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 235.

²⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 132.

³⁰ Muhammed Nuru'l-Arabî, *el-Cevâhirü's-Seniyye Şerhu Akâidi'n-Neseftiyye*, İSAM Ktp., nr. 82588/14, s. 212.

³¹ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Dîvân-ı Niyâzi-i Mısri*, vr. 9a.

hammediyye,³² eşyaya hayat verdiği için Ruh, varlığın bilgisini içerdiği için Akıl, kuşatıcılığı nedeniyle Arş ve Kalem suresindeki Nûn olarak da adlandırılır. Bunlardan hepsinden kasıt aynıdır.³³

Abdülkerim Ruhî Efendi de varlığın zuhura gelişindeki ilk taayyünün Hakikat-i Muhammediyye olduğunu ifade ederek İbn Arabî ve Muhammed Nuru'l-Arabî'nin çizgisini takip eder. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de geçen حم ifadesinin,³⁴ kemâlî vasıfların Muhammedî sûrette ortaya çıkması olarak yorumlandığını zikreder.³⁵ Buna ilaveten و اشهد ان محمدا عبده ورسوله ifadesini de “Kemâlât-ı ilâhiyye mazhar-ı Muhammediyye'den ve kemâlât-ı Muhammedî dahî mezâhir-i veresinden ve ümmet-i merhûmesinden zâhir ve münkeşif olduğuna şehâdet ederim, demektir.”³⁶ şeklinde yorumlayarak konuyu Hakikat-i Muhammediyye zaviyesinden ele alır.

Denilebilir ki Hakikat-i Muhammediyye teorisi Ekberî gelenekte varlık anlayışının esasını teşkil etmektedir. Buna göre Gerçek Varlık, kendinden kaynaklanan bir istek ile bilinmeye yönelmiş, bu yönelme Mutlak Zat'ın birtakım mertebelerde “taayyün” etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. İşte Mutlak Zat'ın taayyün ettiği ilk mertebe Hakikat-i Muhammediyye mertebesi olup, bu taayyün bütün oluşlardan öncedir. Başka bir ifadeyle Peygamber'in hakikati her şeyin yaratılışında vasıta olmaktadır. Ebü'l-Ervâh (Ruhların Babası) olan Peygamber'in hakikati, bütün peygamberlerin bilgi ve vahiy kaynağıdır. Bu bakımdan Hakikat-i Muhammediyye evrensel bir bilgi ve varlık ilkesi olarak değerlendirilmiştir.³⁷

³² Muhammed Nuru-l-Arabî, *et-Temşîş alâ Salâti İbn Meşîş*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 268/2, vr. 18b.

³³ Muhammed Nuru-l-Arabî, *el-Letâifü't-Tahkîkât fi Şerhi'l-Vâridât*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2747, vr. 24b.

³⁴ Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf, 1.

³⁵ Abdülkerim Ruhî Efendi, *Şehâdetü'l-Hakk*, vr. 32a.

³⁶ Abdülkerim Ruhî Efendi, *Şehâdetü'l-Hakk*, vr. 32b.

³⁷ Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, Hayy kitap, İst. 2009, s. 189-190.

IV. Sonuç

İbn Arabî'nin varlık tasavvurunun esaslarından olan ilah-ı mu'tekad ve Hakikat-i Muhammediyye telakkîleri bu yaklaşımı sürdüren ve geliştiren yolu ifade etmek üzere tanımlanan Ekberî geleceğin sadık takipçilerinden Muhammed Nuru'l-Arabî tarafından da benimsenmiş, halifesi Abdülkerim Ruhî Efendi'nin bu küçük hacimli risalesinde de bu esaslar hulasa edilmiştir. Bu durum Üçüncü Devre Melâmîliği olarak da adlandırılan günümüz Melâmîliğinin doktriner yönünün tesbiti açısından önemlidir kanaatindeyiz.

Efendimiz ve Mürşidimiz Şeyh Abdülkerim Rûhî el-Melâmî (Allah mübarek nefeslerinin bereketinden bizlere istifade ettirsin)'ye Ait Risâle-i Şehâdetü'l-Hakk:

42 | db

Bismillahirrahmanirrahim

(29b) Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluhû. Taraf-ı fakîrânemizden ihvân-ı bâ safâmıza hediye olarak bu vesile ile duâ-yı hayriyelerine nâil olmak üzere işbu kelimeteyni şehâdiyyeteyni alâ kadri'l-istitâ'a şerh ve beyâna şurû' kılındı. Yâ ihvân, malumunuzdur ki işbu kelime-i şehâdeti lisân ile takrîr ve kalb ile tasdîk etmek her mü'min-i muvahhid için farz-ı ayndır. Lisân ile takrîr, elfâzını telaffuz ve kalb ile tasdîk manasını teyakkun elbette lazım ve vâcibdir. Yalnız laklaka-i lisân ile sûret-i bilâ rûh olmak ruhsuz beden in adem-i kıyâmla mahv ve hebâ olacağı bî iştibâhdır. Esta'îzü billah, "(Kelime-i Tevhid ibaret olan) Güzel söz, iyi ameli Allah'a yükseltir"³⁸ âyet-i celîlesinden müstebân olan kelime-i tayyibe Cenâb-ı Hakk'a suûd eder. Ve amel-i sâlih huzûr-u ilâhiyyeye ref olur.

Şimdi, kelime-i tayyibe olan kelime-i şehâdet Cenab-ı Hakk'ın vahdâniyyetini mübeyyin meânî-yi tevhîd olduğundan şân-ı ulûhiyyetine lâyük olacak manayı tefekkür ederek zıkr ve şehâdet edilir ise ol kelimenin Hakk'a suûdu lâ büddür. Manasız kelime ise ruhsuz ve efkâr-ı nefsiyye ve şeytâniyyete mülevves ve habîse **(30a)** oldu-

³⁸ Fâtır, 35/10.

ğundan kâilînin maa derk-i esfelde gürûh-u şeyâtüne ilhâk olacağı bedîhîdir, el-iyâz billah.

Kezâ amel-i sâlih ki şirk ve riyâdan ârî olub hakikatde hâlıkı ve râfî'i Cenâb-ı Hakk olduğundan huzûr-u ilâhiyyeye ref ile kabulgâh-ı Rabb-ı izzet olacağı âyet-i celîle-i merkûze ile müminlere vad buyurmuşdur: “Şüphesiz Allah sözünden dönmez”³⁹.

الشهد : Ben şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yâ ih-vânî, Allah hepimizi ilim ve yakîn nuru ile kuvvetlendirsin, malumunuzdur ki işbu kelime-i şehâdete umûm ve husûs olarak ulemâ-i mütekellimînden her biri kütüb-i kelâmda nice nice meânî ve mefhûmâtı beyân ve tasrîh buyurmuş ve beyânât-ı mebhûse cümle-nizin dahî malumu olmuş olduğundan onların bu mücmel risâlecik-de tafsîli müsait olmayıp lede'l-iktizâ kütüb-i kelâma müracaat mümkün olacağından hemen buracıkta kütüb-i evliyâullahda rumûzen beyân olunan meânî ve hakâyıktan bir nebzeceği arz ve îzâh olunur, ve minallahittevfk.

Şimdi, “الشهد”, ben lisânen ikrâr ettiğim gibi kalben dahî tasdîk ve şuhûd ederim ki لا اله الا الله yani “lâ müstağrık illallah”. Ulûhiyyet-i mutlakadan gayrı, ki lafzatullahdır, müstağrık yoktur. Allah ism-i şerîfi kâffe evsâf-ı ilâhiyye ve esmâ-yı rabbâniyyeyi ve delâletleri olan **(30b)** a'yân-ı ilmiyye ve hâriciyyeyi kâmilen hâvî ve câmi' ve muhîti müstağrık olduğu bi'l-ittifâk imân ve tasdîk olunmuştur. İlâh-ı mukayyedler ki bilcümle erbâb-ı edyân ve ashâb-ı efkâr tarafından ma'bûd ittihâz edilen ilâh-ı mec'ûller vücûhât-ı ilâhiyyeden gerçi bir vech-i hâssı olduğu hakîkatte muhakkak ve müsellemler ise de ol vücûh-u hâssa âbidîn ve âkifîn olanlar yekdiğerinin ilâhını inkâr ve ulûhiyyetini ancak kendi ilahlarına kayd ve hasr ettiklerinden ve ulûhiyyetin mukayyed ve mahsûr olması küfr ve zulm olup, “Allah, kulları için küfre razı olmaz”.⁴⁰

Ulûhiyyet-i mutlakanın hasr ve küfrüne râzı olmadığından gayret-i ilâhiyyenin zuhûruna sebebiyyet vermesi ve ulûhiyyetin kâffe vücûhât-ı ilâhiyyesinin cem'i ve müstağrık olan Allah ism-i şerîfi cem'iyyetine davet olunmuş ve işbu davete mü'minîn ve muvâhidîn lebbeykle icâbet olmuşlardır, âlemlerin Rabbı olan Allah'a sonsuz şükürler olsun.

³⁹ Âl-i İmrân, 3/9.

⁴⁰ Zümer, 39/7.

İşbu kelime-i şehâdet ki “lâ ilâhe illallah”dır, tecrîd ve tefrîd ve tenzîh ve teşbîhden ibâret dört mertebeyi şâmil ve câmi’ olduğu dahî nezd-i ârifânda müsbet ve muhakkaktır, lâ takayyüddür. Eş-yâdan fiil ve te’sîri nefy eder yani ef’âl ve âsârı halktan tecrîd ve Hakk’a tahsîs ile tefrîd eder. Bu tesbitte zuhûr ve fiil ve te’sîr-i Hakk’ın olduğunu “Âlemlerin Rabb’ı olan Allah’a hamdolsun” nass-ı celîli⁴¹ **(31a)** şâhid ve âdildir. İlâh kelimesi dahî “Ben kendimi şirk-ten arınmış bir inanç üzere yalnız Allah’a, gökleri ve yeri yaratan Allah’a adadım”⁴² lisân-ı Halîl aleyhisselâmdan min indillah hikâye edilen ulûhiyyet-i mutlakanın avâlimde bilâ ta’yîn zuhûrunu zevk ve şuhûd etmek ta’lîm-i ilâhî iktizâsından iken ashâb-ı efkâr tara-fından isgâ olunmayıp ca’lî (?) olarak ulûhiyyeti her birerleri birer sûrete kayd ve ibâdetlerini ona hasr ve tahsîs ettiklerinden evsâf-ı ulûhiyyeti ki Cenâb-ı Hakk’ın rahmâniyetiyle alelîtlâk avâlimde tecellî ve tasarrufudur. Adem-i şuhûdlarına binâen “Sizin ilâhınız tek bir ilahdır”⁴³ muktezâsınca tefrikadan tecrîde ve ulûhiyyet-i mutlakayı tefrîdle “O’nun hiçbir benzeri yoktur. O, işiten ve görendir.”⁴⁴ hakîkat-i hali beyan edip tenzîh ve teşbîhi câmi’ Muhammedîler’in neş’esi üzere kemâl-i tevhîde da’vet olunmuşlardır. “اللا اله الا الله” kelimesi hüviyyet-i zâtiyyenin misli ve şerîki olmayan bir zât-ı ehadiyyeyi takrîr ve tasdîk etmekle beraber lafzatullaha ittisâli sırrı rubûbiyyet ve ulûhiyyet ve hüviyyet-i ilâhiyyenin yani ef’âl ve sıfât ve zât-ı Hakk’ın misli ve şerîki ve nazîri olmayıp halktan nefy ile Hakk’a isbât ettikten sonra “Allah” ism-i şerîfiyle bir beyân-ı bâlâ ismü’z-zât müstecmi’u’l-esmâ ve’s-sıfâtır denilmiştir. Esmâ-yı ef’âliyyenin rubûbiyyet-i **(31b)** evsâf-ı ilâhiyyenin ulûhiyyet ve kemâl-i zâtiyye-nin hüviyyet merâtiblerini bilkuvve câmi’ bir vücûd-u Vâhid Teâlâ hazretleri olduğunu isbât etmiştir. Nefy ve isbât itibârîdir. Vehme tâbî’ olanların kârıdır. Yoksa bu kadar vücûdî ağıyârın evvel ve âhir görünen Bârî’dir. Ne güzel söylemiştir:

والشاهد ان محمدا عبده ورسوله : “Biz seni cümle âleme rahmet olarak gönderdik.”⁴⁵ Şân-ı saadet ve risâletpenahda nazil olan Mahbûb-i Hüdâ ve bilcümle avâlîme rahmet-i Zât-i Kibriyâ olan peygamberimiz Muhammed Mustafâ (en güzel selamlar ona olsun) Efendimiz

⁴¹ Fatiha, 1/2.

⁴² En’âm, 6/79.

⁴³ Bakara, 2/163.

⁴⁴ Şûrâ, 42/11.

⁴⁵ Enbiyâ, 21/107.

hazretlerinin Abdullah ve Rasûlullah olduklarını takrîr ve tasdîk ile şehâdet ederim, eş-Şükrü lillah.

Sâbikan şerh ve tafsîl olunan lafzatullah cem'-i ilâhî ve kenz-i mahfîdir. "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım."⁴⁶ hakkında buyurulmuştur. Kenz, vücûdum ilminde mahzûn ve müstebin olan malûmât-ı zâtiyyemi ibrâz ederek taayyün ve tahakkuk etmeye mahabbet-i zâtiyye-i ezeliyyem iktizâ etmekle kendi zâtıma mahbûb ittihâz eylediğim Hakikat-i Muhammediyye ki cemî' hakâyıkı câmidir, kendi nûr-u Zâtımdan halk ve îcâd eyledim. "Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur."⁴⁷ hadîs-i şerîfinde bu sırrı beyân buyurmuştur. Makâm-ı mahbûbiyyetle müşerref ve evsâf-ı **(32a)** kemâliyye-i ilâhiyye ile mütehakkık olarak zuhûr etmekle "Beni gören Hakk'ı görmüş olur"⁴⁸ beşâretiyle ümmet-i merhûmesini tebşîr buyurmuştur.

Ekser-i muhakkıkîn حم ifadesini⁴⁹ Hakk'ın tezâhürü yani kemâlî vasıfların Muhammedî sûrette ortaya çıkması şeklinde tefsir etmişlerdir. Muhammedî sûret ile bu makâma remz ve işâret buyurmuşlardır. Muhammed aleyhisselâm Cenâb-ı Hakk'dan meb'ûs ve bilcümle evsâf-ı kemâliyye-i zâtiyye ile mürsel-i kelâm-ı kadîm tekvîn-i zâtî olduğunu şehâdet ederim, elhamdülillah.

عبدہ Hakk'ın mahz-ı abdidir, ubûdetle muttasıftır. İnde'l-Kavm ubûdet, Hakk'la Hakk'a olan ibâdete tesmiye edilir. Hakâyık-ı kevnîyye-i cem'iyye-i Muhammediyye hakâyık-ı külliyye-i cem'iyye-i ilâhiyyeye mazhar-ı tâm olup ezeli'l-âzâl ve ebedü'l-âbâd melik idi ve feyz-i lâ yezâlinin zuhûruna ve "Sen olmasaydın bu kâinâtı yaratmazdım."⁵⁰ hitâb-ı izzetiyle bilcümle ulvî ve süflî ekvân ve ez mânın vücûduna bâ'is olmuştur. Allah'a ve Rasûlüne sonsuz şükürler olsun, Muhammed aleyhisselâm Hakk'ın rasûlü ve Cenâb-ı Hakk'dan meb'ûs-i mürsel olduğuna dahî şehâdet ederim. Mürsil Cenâb-ı Hakk, mürsel ümmetine irsâl olunmuş Muhammed aleyhisselamdır. Şimdi, Zât-ı Hakk nûrundan nûr Muhammed aleyhisselâmı îcâd edip ba's eylemiştir. Bu halde nûr-u Muhammed aleyhisselâm nûr-u Hakk'tır. Ümmet-i Muhammediyye dahî envâr-ı Mu-

⁴⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 132.

⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 265-266.

⁴⁸ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, y.y, 1332, VII, 54 (Rüya, 11).

⁴⁹ Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhuruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf, 1.

⁵⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, trs., II, 614-615.

hammed'dir. **(32b)** "Size içinizden öyle bir peygamber geldi ki sizin (dünya ve ahirette) sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir..."⁵¹ cümlesi bir şecere-i hakîkattir. Kemâlât-ı ilâhiyye mazhar-ı Muhammediyye'den ve kemâlât-ı Muhammedî dahî mezâhir-i verese-sinden ve ümmet-i merhûmesinden zâhir ve münkeşif olduğunu şehâdet ederim, demektir. "Biz bu ilahî kelâmı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras bıraktık, Kur'an'ı onlara emanet ettik.. Onlardan bazıları bu emanetin hakkını vermemekle kendilerine zulmeder; bazıları orta bir yol takib eder; bazıları ise Allah'ın izniyle bu emanetin hakkını verme hususunda en önde gider..."⁵² Muhammed aleyhisselamın Cenâb-ı Hakk'dan meb'ûs abdi ve rasulü olduğuna şehâdet eden ümmet-i Muhammediyye, Cenâb-ı Bârî'nin ıstifâ ve ihtibâr buyurduğu kullarından üç sınıftır ki bu âyet-i celîlede tavsîf ve teşrîf buyurulmuştur. Biri, "kendilerine zulmeder", biri "orta bir yol takib eder" ve biri dahî "emanetin hakkını vermede en önde gider".⁵³ Cümlesi nâcîdir, bunu anla. Bizi doğru yola erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bize hidayet lutfetmeseydi biz doğru yolu bulamazdık. Şüphesiz elçiler dini Hak üzere getirmişlerdir. Allah mutlak doğru olanı söyler ve böylece sizi doğru yola iletir. Salat ve selam peygamberimiz Muhammed (sav)'e, onun ehline, ashabına ve tüm inananlara olsun. Âmîn yâ Rabbe'l-Âlemîn. Melik olan Allah'ın inâyetiyle, 1317'de bitti.

46| db

Kaynakça

- Abdülkerim Ruhî Efendi, *Şehâdetü'l-Hakk*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4343, vr. 29b-32b.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs ammâ's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, 4.baskı, Beyrut, 1985.
- Altınok, Baki Yaşa, *Hacı Bayram Velî Bayramîlik Melâmîler ve Melâmîlik*, Ank. trs.
- Bandırmalizade Ahmed Münib, *Mecmua-ı Tekâyâ*, İst. 1307.
- el-Buhari , Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-IV, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb vd., el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1400.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, Külliyyât-ı Melâmiyye içinde, İSAM Ktp., nr. 82588/43, ss. 473-509.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985.
- Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, Kaknüs yay., İst. 2010.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-ı Muhammediyye", *DİA*, XV, İst. 1997, 179-180.
- Demirli, Ekrem, "İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükümlerinin Birleştirilmesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, 2008, ss. 25-44.

⁵¹ Tevbe, 9/128.

⁵² Fâtır, 35/32.

⁵³ Furkân, 25/67.

- _____, *İbnü'l-Arabî Metafiziği*, Sufi kitap, İst. 2013.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Kahire, trs. Gölpinarlı, Abdülbâkî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri yayıncılık (Tıpkıbasım), İst. 1992.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, trs.
- Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, ter. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İst. 2008.
- Kartal, Abdullah, *İlahî İsimler Teorisi*, Hayy kitap, İst. 2009.
- Mevlana Celeleddin Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, ter. Süleyman Nahîfî, sad. Âmil Çelebioğlu, Timaş yay., İst. 2011
- Muhammed Nuru'l-Arabî, *Şerh-i Divân-ı Niyâzi-i Mısri*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 240.
- _____, *el-Cevâhirü's-Seniyye Şerhu Akâidi'n-Nesefiyye*, İSAM Ktp., nr. 82588/14.
- _____, *et-Temşîş alâ Salâti İbn Meşîş*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 268/2.
- _____, *el-Letâifü't-Tahkîkât fî Şerhi'l-Vâridât*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2747.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, y.y. 1332.
- es-Sehavî, Şemüddin Muhammed b. Abdîrrahman, *el-Mekâsîdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehra ale'l-Elsine*, nşr. Abdullah Muhammed es-Siddîk, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Suad el-Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, ter. Ekrem Demirli, Kabalcı yay., İst. 2005.
- et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, nşr. Muhammed Bedrüddin en-Nasâni el-Halebî, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1326/1908.
- Zâkir Şükrü Efendi, İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî (I), neşre haz. Şinasi Akbatu, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. IV, sayı: 4, ss. 51-96.

